

УДК 343.131(477)

Т.В. КОРЧЕВА, канд. юрид. наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ЩОДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ УЧАСНИКІВ ПРОЦЕСУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Ключові слова: сторони кримінального провадження, учасник процесу, підозрюваний, засуджений, виправданий, захисник, процесуальний статус

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України 13.04.2012 року, який набуває чинності 19.11.2012 року (далі – КПК України), обумовлює початок нової процедури кримінального провадження, що потребують як теоретичного, так і практичного його підґрунтя.

Багато з запропонованих у КПК України новел на теперішній час ще не мають практичного напрацювання, тому, актуальним буде обговорення деяких процесуальних положень, які в подальшому створять необхідні умови для практичного застосування кримінально-процесуальних норм.

Процедура кримінального провадження, яка запропонована у новому КПК України, підвищує рівень захисту прав особи у кримінальному процесі, створює гарантії з боку державних органів неухильно дотримуватися законності при здійсненні процесуальної процедури.

Звернемося до статті 2 нового КПК України, в якій сформульовані завдання кримінального судочинства. Це – захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального

провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. І жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Наявність охорони особистого і публічного інтересів у кримінальному провадженні повністю відповідає статті 3 Конституції України, згідно якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Практична реалізація цих конституційних засад у кримінальному процесі можлива лише за наявності усвідомлення кожною особою, яка втягується у кримінальне провадження свого процесуального положення (статусу), обізнаність про свої процесуальні права і обов'язку, що надає їй можливості брати активну участь у кримінальному процесі.

Проблеми, що стосуються охорони прав і свобод у кримінальному процесі, неодноразово привертала увагу вчених-процесуалістів і були предметом дослідження в працях С.А. Альперта, Л.О. Богословської, В.Д. Бринцева, Т.В. Варфоломеевої, Ю.М. Грошевого, В.О. Коновалової, О.В. Капліної, П.А. Лупинської, В.Т. Маляренка, В.І. Мариніва, М.А. Маркуш, Ю.І. Стецовського, М.С. Строговича, А.Р. Туманянц, Ю.В. Хоматова, О.Г. Шило, Ю.П. Яновича та ін. Але, прийняття 13.04.2012 р. нового КПК України потребує нових поглядів на кримінально-процесуальну діяльність, розробку як існуючих, так і нових теоретичних і практичних положень щодо реалізації прав і обов'язків особи у кримінальному процесі. Тому метою даної статті є дослідження деяких питань щодо охорони прав і законних інтересів особи у кримінальному провадженні, окреслення її прав і обов'язків, що має на меті створення належних гарантій забезпечення вирішення завдань

кримінального провадження, які закріплені у статті 2 КПК України.

Розглянемо низку теоретичних положень щодо визначення статусу учасників кримінального процесу, здійснення ними своїх прав і обов'язків, що має як теоретичне, так і практичне значення.

В теорії кримінального процесу існує класифікація суб'єктів, а самі суб'єкти – це державні органи та посадові особи, які здійснюють провадження по кримінальній справі, а також інші юридичні, посадові та фізичні особи, залучені у сферу кримінального провадження, у зв'язку з чим вони є носіями певних прав і повинні виконувати певні обов'язки [2, с.80].

Під особою, яка приймає участь у кримінальному судочинстві, вчені-процесуалісти розуміють фізичну або юридичну особу, яка залучається до кримінально-процесуальної діяльності на підставі відповідного процесуального рішення або у силу закону, яка наділена процесуальними правами і обов'язками і яка виконує у зв'язку з цим відповідну процесуальну функцію [3, с.12]. У кримінальному процесі це функція обвинувачення, захисту і вирішення справи (правосуддя). Перевагою нового КПК України стосовно цього питання є те, що у статті 3 «Визначення основних термінів Кодексу» в п. 19, відокремлюючи процесуальні функції, вказуються сторони кримінального провадження – з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, або вирішується питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Новий КПК України, на відміну від Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року (ст.32), вперше визнав учасниками процесу особу, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екс-

традицію), заявника, понятого, заставодавця, перекладача та ін., права і обов'язки яких закріплені у відповідних нормах [4, с.23].

Позитивним є факт визнання у КПК України засудженого та виправданого, як осіб, які мають право на захист і цей захист їм забезпечується з боку держави. З цього приводу можна навести Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) № 9-рп/2012 від 12.04.2012 р. Конституційний Суд України вирішив, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантовані державою рівні права на захист прав і свобод у судовому порядку та на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку у судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій, у тому числі й особа, яка засуджена і відбуває кримінальне покарання в установах виконання покарань [5].

Слід визнати, що новий КПК України відносно питання визначення процесуального положення учасників процесу має й деякі, на наш погляд, недоліки. Наряду з визнанням учасниками процесу засудженого та виправданого, КПК України виключає з кола учасників процесу підсудного.

На наш погляд, особа, яка знаходиться у судовому засіданні, і справа по обвинуваченню якої розглядається судом, не повинна знаходитися в положення обвинуваченого і мати найменування «обвинувачений». Застосування терміну «обвинувачений» в залі судового засідання, особливо судом (суддею) ставить під сумнів незалежність і неупередженість суду (судді), непрямо відносить суд (суддю) до сторони обвинувачення (що неприпустимо), крім того, наносить шкоду загальній zasadі кримінального провадження - презумпції невинуватості, однією з вимог якої є те, що поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав

законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою (ч.5 ст.17 КПК України). Тому, презумпції невинуватості відповідає найменування саме «підсудний», який є самостійною фігурою й має в ході судового розгляду нейтральне відношення до обвинувачення. КПК України повинен в своєму складі мати норми, які будуть містити визначення «підсудний», його права і обов'язки. Це, на наш погляд, виключить можливу упередженість суду (судді) відносно особи, кримінальна справа по обвинуваченню якого тільки розглядається.

Вважаємо за необхідне звернути увагу ще на одне питання, яке стосується сторони захисту й діяльності щодо надання цього захисту. Однією з умов ефективності здійснення цієї функції у кримінальному провадженні є чітке відокремлення кожного учасника процесу, його найменування, та визначення його процесуального положення (статусу). Так, у зв'язку з цим, становить незрозумілим положення, зазначене у частинах 1, 2 ст.58, а також у ч.1 ст.63 КПК України, які вказують в якості представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача особу, яка має право бути захисником. Обґрунтуємо це наступним.

Розглядаючи «класичний» захист, у межах дії принципу забезпечення права на захист, ми відносимо діяльність захисника саме до тих учасників процесу, які притягуються, або притягувалися до кримінальної відповідальності (маємо на увазі – виправданого), у процесуальних правах яких є право на захист і це право забезпечується суб'єктами, що провадять кримінальне провадження. Це підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий. Особливістю вищезазначеного нами положення є те, що особа, яка здійснює цей захист іменується «захисником». Саме це відокремлює захисника, як учасника процесу, від інших осіб, які теж надають в процесі провадження по справі юридичну (правову) допомогу, але іншим учасникам процесу і повинні мати у зв'язку з цим інше найменування.

В ході кримінального провадження право отримати правову допомогу поряд із особами, які притягуються до кримінальної відповідальності (або – притягувалися), мають і інші учасники кримінального провадження – потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, свідок. Але надання правової допомоги цим учасникам процесу діє поза межами забезпечення права на захист (класичного захисту). Особа, яка надає правову допомогу потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу, свідку повинна мати найменування – представник; в якості представника можуть виступати адвокати. Представник не має відношення до процесуальної діяльності щодо забезпечення права на захист підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому. В свою чергу, захисник не повинен мати відношення до надання правової допомоги потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу.

Формулювання, яке наведено у частинах 1, 2 статті 58 та частині 1 статті 63 КПК України стосовно представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача, який має бути захисником, неприпустимо, виникає змішування понять «представник» та «захисник». Адвокат має право виступати в процесі як в якості представника, так і захисника. Адвокат – це професія, захисник та представник – це учасники процесу. Безперечно, що одна й та ж особа не може виступати в якості двох учасників процесу одночасно, згідно статті 3 КПК України – це різні учасники процесу. Вважаємо, що перекручування кримінально-процесуальних положень, застосування аналогії та відсутність чіткого визначення процесуального положення кожного з учасників процесу призведе до виникненню проблем в ході практичного застосування норм КПК. У зв'язку з цим пропонуємо виключити з вищезазначених статей вказівку на захисника, який має право бути представником потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, а вказати, що представником має право бути адвокат.

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо, що стаття 20 КПК України «Забезпечення права на захист» не повинна у частині 4 посилатися на представника потерпілого як на особу, яка здійснює захист в межах цієї статті, а також на потерпілого, як суб'єкта отримання цього захисту. Пропонуємо виключити з частини 4 вказівку на потерпілого та його представника.

Особи, які втягуються у кримінальне провадження, застосовують право оскаржити рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів, які ведуть кримінальне провадження. Особливе значення має право на судовий захист, оскільки виходячи зі змісту ч.2 ст.64 Конституції України, право на судовий захист є абсолютним, як гарантія забезпечення прав і свобод особи. Але, на наш погляд, структура кримінального провадження за новим КПК України щодо можливості оскаржити до суду рішення, дії, або бездіяльність суб'єктів, ускладнює реалізацію особою цього права. Так, ч.1 ст.304 КПК України передбачає строк подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора. Цей строк встановлено з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Але особа може зіткнутися з певними труднощами в оскарженні рішення, дії або бездіяльності суб'єктів, що повинні прийняти рішення, вчинити певну дію, якщо законодавець у відповідних нормах КПК України зовсім не передбачає винесення того чи іншого рішення (наприклад – постанови про визнання учасником процесу, або – про допуск до участі у справі). Так, ст.48 КПК України не зобов'язує суб'єкта, що веде кримінальне провадження винести постанову про залучення (У ч.5 ст.44 КПК України 1960 р. – допуску) захисника до участі у справі, а частина 2 статті 49 КПК України вказує на винесення відповідної постанови лише у певних випадках, передбачених ч.1 цієї статті. Що стосується визнання особи потерпілим – ст.55 КПК України не передбачає винесення про це відповідної постанови. З цього приводу, заслуговує на підтримку позиція О.Г. Шило, яка справедливо зазначає, що активність органів, які здійснюють кримінальний процес,

передбачає ефективне використання ними своїх повноважень в інтересах захисту прав учасників кримінального процесу, яке має здійснюватися з дотриманням вимог чинного законодавства [6, с.121]. У статті 110 КПК України вказано, що рішення слідчого, прокурора приймається в формі постанови. Необхідність винесення постанови визначається відповідними статтями КПК, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Вважаємо, що питання визнання особи учасником процесу, або про залучення до участі у кримінальній справі обов'язково повинно бути вирішено в формі постанови.

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України відкриває нову епоху розвитку кримінально-процесуальної науки і практики її застосування. Сподіваємося, що новели, які запропоновані новим КПК України, створять належні умови для удосконалення вітчизняного кримінального судочинства, а також забезпечить процесуальну рівність сторін у кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України / прийнятий Верховною Радою України : від 13.04.2012 р., № 4651-V1 // *Голос України*. – 19.05.2012. – № 90–91.
2. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : *Право*, 2010. – 608 с.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Украины : научно-практический комментарий / под общ. ред. В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина. – Х. : *Одиссей*, 2005. – 968 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України / прийнятий Верховною Радою Української ССР : від 28.12.1960 р. Кримінально-процесуальний кодекс України.: зі змінами і доповненнями, станом на 1 березня 2011 р. / упоряд.: В. І. Маринів, О. Г. Шило. – Х. : *Право*, 2011. – 232 с.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо

офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) : від 12.04.2012 р., № 9-рп/2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України / О. Г. Шило. – Х. : Право, 2011. – 472 с.

Корчева Т. В. Щодо питання реалізації прав учасників процесу у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 367–371 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12ktyrku.pdf>

Розглянуті основні аспекти реалізації прав і законних інтересів деяких з учасників процесу в ході провадження досудового розслідування і судового розгляду, показані деякі проблемні питання та шляхи їх вирішення.

***

Корчева Т.В. К вопросу реализации прав участников процесса в уголовном производстве в соответствии с новым Уголовным процессуальным кодексом Украины

Рассмотрены основные аспекты реализации прав и законных интересов некоторых участников процесса в ходе производства досудебного расследования и судебного разбирательства, показаны некоторые проблемные вопросы и пути их разрешения.

***

Korcheva T.V. On the Question of the Rights of Actors in the Criminal Proceedings in Accordance with the New Criminal Procedure Code of Ukraine

The main aspects of the realization of the rights and lawful interests of some of the procedure participants in the process of the pretrial investigation procedure and court examination have been considered some problem questions and the ways of the decisions have been given.

Форум права ФП